

Kultura i Wartości

ISSN 2299-7806

Nr 40 (2025)

<http://dx.doi.org/10.17951/kw.2025.40.5-12>

Nicolaia Hartmanna
Das Problem des geistigen Seins.
Uwagi wstępne

Leszek Kopciuch

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej

e-mail: leszek.kopciuch@mail.umcs.pl

 <https://orcid.org/0000-0001-9128-697X>

Das Problem des geistigen Seins Nicolaia Hartmanna został opublikowany w roku 1933¹. Za życia Hartmanna ukazało się jeszcze jedno wydanie tego dzieła – w roku 1949². W słowie wstępnym do pierwszego wydania Hartmann ujmuje przedmiot swoich rozważań w perspektywie wyraźnie ontologicznej:

¹ Nicolai Hartmann, *Das Problem des geistigen Seins. Untersuchungen zur Grundlegung der Geschichtsphilosophie und der Geisteswissenschaften* (Berlin i Leipzig: Walter de Gruyter & Co., 1933). Całe dzieło jest przełożone na język włoski: Nicolai Hartmann, *Il problema dell'essere spirituale*, presentatione, traduzione e glossario di Alfredo Marini (Firenze: «La Nuova Italia» Editrice, 1971). W języku polskim przełożony jest jego fragment: Nicolai Hartmann, „Byt duchowy: podstawowe określenia ontologiczne”, tłum. Leszek Kopciuch, *Principia. Pisma Konceptyjne z Filozofii i Socjologii Teoretycznej* 1998, nr 21/22: 21–57. Omówienie recenzji, jakie zostały napisane na temat Hartmanna *Das Problem des geistigen Seins*, zawiera artykuł: Steffen Kluck, „Nicolai Hartmanns Philosophie des Geistes im Spiegel der Rezensionen”, *Horizon. Studies in Phenomenology* 8, 1(2019): 160–181, <https://doi.org/10.21638/2226-5260-2019-8-1-160-181>.

² Hartmann, *Das Problem des geistigen Seins*, wyd. drugie, Berlin: Walter de Gruyter & Co., 1949.

Poszczególne dziedziny wiedzy mogą wprawdzie pokazać, jak przebiega określony historyczny proces rozwoju literackiego lub artystycznego, ale nie mogą pokazać, jaki jest sposób istnienia samego rozwoju i jaki jest co do zasady jego stosunek do bardziej surowego bytu świata rzeczy, w którym jest on ontycznie osadzony. Wystarczy zwrócić uwagę na tę kwestię, aby zrozumieć, że wyłania się tu ogólny problem bytu duchowego jako takiego. Niniejsza książka zajmuje się właśnie tym zagadnieniem³.

Wskazując na swoje historyczne i teoretyczne punkty odniesienia, Hartmann wymienia Wilhelma Diltheya, a następnie wskazuje przede wszystkim na niedającą się przecenić rolę inspiracji Hegłowskiej:

Muszę podkreślić, że to właśnie wieloletnia, nieustannie powracająca wewnętrzna konfrontacja z Hegłowską filozofią ducha otworzyła mi dostęp do problemu, którego omówienie przedstawiam w niniejszej pracy. To, że za metafizyką ducha u Hegla kryje się cenna część prawdziwej, zdobytej w historii fenomenologii ducha – nie mam tu na myśli dzieła noszącego ten tytuł – jest rozeznaniem, którego znaczenie uświadamiałem sobie powoli, w miarę jak odchodziłem od dialektyki i metafizyki Hegla. Wynikało to z faktu, że problem bytu duchowego wymagał jeszcze rozróżnienia między tym, co żywe, a tym, co martwe u Hegla, innego niż to, jakiego dokonał w swoim czasie Croce⁴.

³ Hartmann, *Das Problem des geistigen Seins* [1933], III: „Die besonderen Wissenszweige können wohl zeigen, wie ein bestimmter geschichtlicher Gang literarischer oder künstlerischer Entwicklung sich gestaltet, aber nicht, welche Seinswerte die Entwicklung selbst hat, und wie sie sich grundsätzlich zum größeren Sein der dinglichen Welt verhält, in die sie ontisch eingebettet ist. Man braucht auf diesen Punkt nur das Augenmerk zu richten, um zu erkennen, daß hier das allgemeine Problem des geistigen Seins als solchen herauspringt. Mit ihm hat es das vorliegende Buch zu tun.”

⁴ Tamże, IV: „Ich muß es hier aussprechen, daß es gerade die langjährige, immer wieder neu einsetzende innere Auseinandersetzung mit der Hegelschen Philosophie des Geistes gewesen ist, was mir die Zugänge zu dem Problem erschlossen hat, dessen Aufrollung ich hier vorlege. Daß bei Hegel hinter der Metaphysik des Geistes ein wertvolles Stück echter, an der Geschichte gewonnener Phänomenologie des Geistes steht — womit ich das Werk nicht meine, das diesen Titel trägt —, ist eine Einsicht, deren Gewicht mir erst langsam, im Maße meines eigenen Loskommens von der Hegelschen Dialektik und Metaphysik, zum Bewußtsein gekommen ist. Es ergab sich daraus, daß es für das Problem des geistigen Seins noch einer anderen Scheidung des Lebendigen und Toten in Hegel bedurfte, als Croce seinerzeit sie zu geben vermochte.” Swój stosunek do Hegłowskiej filozofii ducha przedstawia Hartmann szeroko

Hartmann podkreśla również, że idee rozwijane w tym dziele kształtowały się w ramach seminariów, jakie prowadził w Kolonii⁵: „W tym sensie nie mogę po prostu nazwać tej książki swoją własną. Dlatego też zamieszczam nazwiska osób, które moim zdaniem wniosły największy wkład wraz ze mną: Heinrich Springmeyer, Robert Heiß i Bodo von Waltershausen. Są to nazwiska, które nie powinny być już całkowicie nieznane dzisiejszym ekspertom w tej dziedzinie”⁶.

Drugie wydanie *Das Problem des geistigen Seins* zostało opublikowane w roku 1949. W krótkim wstępie załączonym do tego wydania Hartmann stwierdza:

Drugie wydanie ukazuje się z opóźnieniem. Powinno się ono ukazać już dziesięć lat temu, już wtedy książka była wyprzedana. Jednak książka o duchu i jego historycznym życiu, o jego mocy i rzeczywistości, nie była pożądana przez tych, którzy wówczas decydowali o tym, co niemieccy czytelnicy powinni czytać, a czego nie. Pomimo wszystkich starań wydawnictwa, nowe wydanie nie ukazało się i od tego czasu dzieło to nie było dostępne na księgarskim rynku.

Kiedy dziś po raz drugi wychodzi na świat, trafia do świata zmienionego i jego los może być inny. Czy jednak duch, o którym świadczy, jest podobny do ducha, do którego przemawia, tak że ten rozpoznaje się w nim, dopiero się okaże⁷.

w dziele: *Die Philosophie des deutschen Idealismus. Teil 2: Hegel* (Berlin i Leipzig: Walter de Gruyter & Co., 1929).

⁵ Protokoły z tych seminariów zostały opublikowane w: *Nicolai Hartmanns Dialoge 1920–1950. Die „Cirkelprotokolle”*, red. Joachim Fischer i Gerald Hartung, przy współpracy Friedricha Hausena i Thomasa Kessela (Berlin/Boston: De Gruyter, 2020).

⁶ Hartmann, *Das Problem des geistigen Seins* [1933], V: „In diesem Sinne kann ich das vorliegende Buch nicht einfach das meinige nennen. Ich setze daher die Namen derer hierher, die meinem Empfinden nach neben mir den Hauptanteil daran haben: Heinrich Springmeyer, Robert Heiß und Bodo v. Waltershausen. Es sind Namen, die den Fachgenossen heute nicht mehr ganz unbekannt sein dürften.”

⁷ Hartmann, *Das Problem des geistigen Seins* [1949], V: „Spät kommt es zu dieser zweiten Auflage. Vor zehn Jahren wäre sie fällig gewesen, schon damals war das Buch ausverkauft. Aber ein Buch vom Geiste und seinem geschichtlichen Leben, von seiner Macht und Realität, war denen unerwünscht, die damals darüber entschieden, was deutsche Leser lesen sollten und was nicht. So unterblieb allen Bemühungen des Verlages zum Trotz die Neuauflage, und seither hat das Werk auf dem Büchermarkte gefehlt.

Wenn es heute zum anderen Mal in die Welt geht, so geht es in eine veränderte Welt, und sein Schicksal mag wohl ein anderes werden. Ob aber der Geist, von dem es zeugt, dem

Dla uchwycenia specyfiki rozważań Hartmanna w *Problemie bytu duchowego* istotne jest uwzględnienie jego podtytułu: *Badania nad podstawami filozofii dziejów i nauk humanistycznych*. Hartmann traktuje bowiem ducha jako fundamentalne pojęcie filozofii dziejów oraz nauk humanistycznych. I filozofia dziejów, i nauki humanistyczne mają w bycie duchowym swój fundament oraz traktują o przemianach w rzeczywistości duchowej. Ustaleniom ontologicznym na temat życia duchowego, jego rodzajów, trwania i przekształcania się towarzyszą bogate i szczegółowe opisy fenomenów ducha, ale też związanych z nim problemów. Jak w innych dziełach, Hartmann prowadzi swoje myślenie w ramach owocnego schematu: opis fenomenów, wydobywanie problemów, sformułowanie teorii.

W skład *Problemu bytu duchowego* wchodzi *Wprowadzenie w kontekście filozofii dziejów* [*Geschichtsphilosophische Einleitung*] oraz trzy zasadnicze części. Obok krytycznego wyliczenia najważniejszych cech Heglowskiej filozofii dziejów⁸, niezwykle ważne jest tu wstępne określenie ontologicznego rozumienia historii, akcentujące jej wielowarstwowy charakter⁹. Równie istotne jest w tym *Wprowadzeniu* odróżnienie dwóch typów zagadnień dotyczących ducha i jego dziejów. Pierwsze mają charakter *stricte* metafizyczny, nierozwiązywalny, łączą się często z myśleniem spekulatywnym. Obejmują one następujące kwestie: 1) Czy historia jest ślepy procesem ślepy, podobnie jak proces przyrodniczy? 2) Czy też jest ona ukierunkowana na pewien cel? 3) Czy w dziejach występuje jakaś tendencja, która może wyznaczać ich bieg? 4) Czy historia jest zdeterminowana przez konieczność czy przez „przypadek”? 5) Czy ludzka wola determinuje bieg dziejów? 6) Czy człowiek dysponuje wolnością w kształtowaniu dziejów? 7) Czy może istnieje jakaś „rozumna siła”, która ponad głowami ludzi wyznacza bieg historii? 8) Czy wartości determinują historię? 9) Czy historia tworzy coś, co w swym istnieniu wykracza poza nią? 10) Czy też historia jest procesem pozbawionym sensu? 11) A przynajmniej, czy historia stanowi proces rozwoju?¹⁰

Natomiast druga grupa problemów obejmuje zagadnienia, które można opracowywać na bazie danych nam fenomenów oraz częściowo je rozwiązać. Do

Geiste gleich, zu dem es spricht, also daß dieser in jenem sich wiedererkennt, wird sich erst zeigen müssen.”

⁸ Por. Hartmann, *Das Problem des geistigen Seins* [1933], 5–9.

⁹ Por. tamże, 13–20.

¹⁰ Por. tamże, 20.

tej grupy zagadnień zalicza Hartmann w szczególności następujące kwestie: 1) Czy historia jest historią jednostek, czy też historią jakościowo innej całości, historią pewnych zbiorowości? 2) Czy historia jest także historią czegoś ogólnego, czegoś, co jest czymś więcej niż tylko zbiorem? 3) Czy historycznie zmienne formy życia ekonomicznego, politycznego i duchowego mają charakter kolektywny, czy są czymś innym? Czy też są czymś, co żywa wspólnota nadaje sama sobie jako formę? 4) Czy w biegu dziejów występują powtórzenia, podobieństwa, regularności, czy też wszystko w historii jest unikalne? 5) Czy wszystko w dziejach ma charakter czasowo-procesualny, czy też jest coś bezczasowego? 6) Czy czasowość wydarzeń historycznych jest taka sama jak czasowość zdarzeń przyrodniczych? 7) Czy w ogóle zróżnicowanie między zdarzeniami historycznymi i innymi sprowadza się do różnicy w czasowości, czy też jest to jedynie różnica w naturze zdarzeń zachodzących w tym samym czasie? 8) Czy historia jest uwarunkowana świadomością historyczną i w jakim stopniu? 9) Czy świadomość historyczna jest jedynie determinowana przez historię, czy też sama ją determinuje? Albo może funkcjonują oba typy determinacji, a jeśli tak, to w jaki sposób ze sobą oddziałują?¹¹

Trzy główne części *Das Problem des geistigen Seins* są kolejno poświęcone trzem wyróżnionym przez Hartmanna formom ducha, a są to: duch osobowy, duch obiektywny oraz duch zobiektywizowany. Pierwszy stanowi ducha ludzkiego indywiduum, ludzkiej osoby. Hartmann odróżnia jednak ducha osobowego od ludzkiej psychiki, gdyż pomiędzy psychiką a życiem duchowym zachodzi – twierdzi Hartmann – stosunek nadbudowania¹². Duch obiektywny to podmiot i treść przemian historycznych, obejmujący m.in. moralność, życie polityczne i obyczajowe, język, jakim ludzie się posługują we wzajemnej komunikacji. Wreszcie duch zobiektywizowany obejmuje treści duchowe utrwalone w stabilnym nośniku materialnym, umożliwiając wzajemną komunikację i łączność pomiędzy różnymi formami ducha. Trzy formy ducha są na siebie nawzajem zdane,

¹¹ Por. tamże, 20–22.

¹² Por. Nicolai Hartmann, *Der Aufbau der realen Welt. Grundriß der allgemeinen Kategorienlehre* (Berlin: Walter de Gruyter & Co., 1940), 188–200. 479–491. Por. też przekłady Hartmanna *Neue Wege der Ontologie* (1942): *New Ways of Ontology*, przeł. Reinhard C. Kuhn (Chicago: Henry Regnery Company, 1953), 73–98; *Nowe drogi ontologii*, przeł. Leszek Kopciuch i Artur Mordka (Toruń, Wydawnictwo Rolewski, 1998), 64–84.

uzupełniając się w swoich funkcjach i działaniu¹³. Co warto podkreślić, Hartmann uważa, że dopiero uwzględnienie trzech form ducha może prowadzić do uchwycenia i filozoficznego zrozumienia specyficznej dla człowieka warstwy duchowej. Ale też równie potrzebne jest uchwycenie powiązań między duchem a warstwami: psychiczną, organiczną i materialną. Człowiek jest bytem złożonym z czterech warstw.

Trzy teksty publikowane w dziale „Artykuły tematyczne” (ich autorzy to: Eugene Kelly, Keith Peterson oraz Artur Mordka) powstały na bazie referatów przygotowanych w ramach seminarium na temat Hartmanna koncepcji bytu duchowego, jakie było zorganizowane w Instytucie Filozofii UMCS w Lublinie 19 grudnia 2023 roku – w 90 rocznicę publikacji *Das Problem des geistigen Seins*¹⁴. Dwa inne teksty (autorstwa Moritza von Kalckreutha oraz Krzysztofa Rojka) powstały niezależnie od tego seminarium. Jednak wszystkie one w szczególony sposób

¹³ W opublikowanym w języku polskim artykule na temat Hartmanna koncepcji ducha zobiektywizowanego, ujmowałem tę zależność w następujących słowach: „Duch występuje bowiem w trzech *bytowych formach*: jako duch osobowy, jako duch obiektywny oraz jako duch zobiektywizowany. Przy czym ani nie są to warstwy, ani też nie są to obiekty, które byłyby względem siebie niezależne. Ich powiązania i zależności są jednakże dwojakie: strukturalne i funkcjonalne. Mówiąc o pierwszych, mam na względzie ontyczną relację bycia fundamentem. Mówiąc o drugich – mam na względzie powiązania w zakresie ról spełnianych przez poszczególne formy ducha w całości życia duchowego. By odwołać się do słów samego Hartmanna: »Tylko duch osobowy może kochać i nienawidzić, tylko on ma etos, ponosi odpowiedzialność, jest poczytalny, ponosi winę, zasługę, tylko ma świadomość, przewiduje, ma wolę, samoświadomość [...]. Tylko duch obiektywny jest nośnikiem historii w ścisłym i pierwotnym sensie; tylko on jest tym, kto właściwie ‘ma historię’. [...] Tylko duch zobiektywizowany wnika w beczasowość, a tym samym w to, co idealne i ponadhistoryczne. Inny jest jego stosunek do czasu i do historii. Jego losy to losy tego, co – w czasowym procesie historycznym – jest związane z ideami i samo w sobie jest beczasowe«. Leszek Kopciuch, „Nicolaia Hartmanna koncepcja ducha zobiektywizowanego i jej główna trudność”, *Idea. Studia nad Strukturą i Rozwojem Pojęć Filozoficznych* 2013, nr 25: 96–97.

¹⁴ Sprawozdanie z tego seminarium zostało opublikowane w „Kulturze i Wartościach”: Leszek Kopciuch, „Nicolaia Hartmanna filozofia bytu duchowego”, *Kultura i Wartości* 2023, nr 36: 159–170, <http://dx.doi.org/10.17951/kw.2023.36.159-170>.

prezentują różne aspekty Hartmannowskiej koncepcji ducha, zarówno analizując jej treść, jak i ukazując jej znaczenie i aktualność¹⁵.

Bibliografia

- Becker Silvia. *Geschichtliches Geist und politisches Individuum bei Nicolai Hartmann*. Bonn: Bouvier Verlag, 1990.
- Breton, Stanislas. *L'être spirituel. Recherches sur la philosophie de Nicolai Hartmann*. Lyon–Paris: E. Vitte, 1962.
- Hartmann, Nicolai. „Byt duchowy: podstawowe określenia ontologiczne”. Tłum. Leszek Kopciuch. *Principia. Pisma Koncepcyjne z Filozofii i Socjologii Teoretycznej* 1998, nr 21–22: 21–57.
- Hartmann, Nicolai. *Das Problem des geistigen Seins. Untersuchungen zur Grundlegung der Geschichtsphilosophie und der Geisteswissenschaften*. Berlin i Leipzig: Walter de Gruyter & Co., 1933. Wydanie drugie: Berlin: Walter de Gruyter & Co., 1949. Wydanie trzecie niezmienione: Berlin: Walter de Gruyter & Co., 1962.
- Hartmann, Nicolai. *Der Aufbau der realen Welt: Grundriss der allgemeinen Kategorienlehre*, Berlin: Walter de Gruyter & Co., 1940.
- Hartmann, Nicolai. *Die Philosophie des deutschen Idealismus. II. Teil: Hegel*. Berlin i Leipzig: Walter de Gruyter & Co., 1929.
- Hartmann, Nicolai. *Il problema dell'essere spiritual*. Presentatione, traduzione e glossario di Alfredo Marini. Firenze: «La Nuova Italia» Editrice, 1971.

¹⁵ Por. inne opracowania na temat Hartmanna filozofii bytu duchowego: Stanislas Breton, *L'être spirituel. Recherches sur la philosophie de Nicolai Hartmann* (Lyon–Paris: E. Vitte, 1962); Hariolf Oberer, *Problem des objektivierten Geistes. Ein Beitrag zur Theorie der Konkreten Subjektivität im Ausgang von Nicolai Hartmann* (Köln: Kölner Universitäts-Verlag, 1965); Guido Renggli, *Die Philosophie des objektiven Geistes bei Nicolai Hartmann mit Berücksichtigung Hegels*, Dissertation (Zürich: Juris Druck + Verlag, 1973); Keel-Woo, Lee, *Subjektivität und Intersubjektivität. Untersuchungen zur Theorie des geistigen Seins bei Edmund Husserl und Nicolai Hartmann*, Dissertation (Bonn: Universität Bonn, 1984); Silvia Becker, *Geschichtliches Geist und politisches Individuum bei Nicolai Hartmann* (Bonn: Bouvier Verlag, 1990); Leszek Kopciuch, *Człowiek i historia u Nicolaia Hartmanna* (Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2007); Sven Rohm, *Objektiver Geist und Ontologie der Sprache. Nicolai Hartmann und Hans-Georg Gadamer* (Berlin: LIT Verlag, 2008).

- Hartmann, Nicolai. „Neue Wege der Ontologie“. W: *Systematische Philosophie*, red. Nicolai Hartmann, 199–311. Stuttgart i Berlin: W. Kohlhammer Verlag, 1942.
- Hartmann, Nicolai. *New Ways of Ontology*. Tłum. Reinhard C. Kuhn. Chicago: Henry Regnery Company, 1953.
- Hartmann, Nicolai. *Nowe drogi ontologii*. Tłum. Leszek Kopciuch i Artur Mordka. Toruń, Wydawnictwo Rolewski, 1998.
- Kluck, Steffen. „Nicolai Hartmanns Philosophie des Geistes im Spiegel der Rezensionen“, *Horizon. Studies in Phenomenology* 8, Nr 1 (2019): 160–181.
- Kopciuch, Leszek, *Człowiek i historia u Nicolaia Hartmanna*. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2007.
- Kopciuch, Leszek. „Nicolaia Hartmanna koncepcja ducha zobiektywizowanego i jej główna trudność”, *Idea. Studia nad Strukturą i Rozwojem Pojęć Filozoficznych* 2013, nr 25: 95–106.
- Lee, Keel-Woo. *Subjektivität und Intersubjektivität. Untersuchungen zur Theorie des geistigen Seins bei Edmund Husserl und Nicolai Hartmann*, Dissertation. Bonn: Universität Bonn, 1984.
- Nicolai Hartmanns Dialoge 1920–1950. Die „Cirkelprotokolle“*, red. Joachim Fischer i Gerald Hartung, przy współpracy Friedricha Hausena i Thomasa Kessela (Berlin/Boston: De Gruyter, 2020)
- Oberer, Hariolf. *Problem des objektivierten Geistes. Ein Beitrag zur Theorie der Konkreten Subjektivität im Ausgang von Nicolai Hartmann*. Köln: Kölner Universitäts-Verlag, 1965.
- Renggli, Guido. *Die Philosophie des objektiven Geistes bei Nicolai Hartmann mit Berücksichtigung Hegels*, Dissertation. Zürich: Juris Druck + Verlag, 1973.
- Rohm, Sven. *Objektiver Geist und Ontologie der Sprache. Nicolai Hartmann und Hans-Georg Gadamer*. Berlin: LIT Verlag, 2008.

